

रेडियोसागको संगत

हर्षमान महर्जन

मेरो जन्म कीर्तिपुरमा भएको हो, जनमत सङ्ग्रहताका । भनिन्छ, त्यस बेला अधिकांश कीर्तिपुरबासीले बहुदलको पक्षमा आफ्नो मत दिएका थिए । कीर्तिपुर काठमाडौँ सहरबाट नजिकै छ । तर विकासका पूर्वाधारका आधारमा हेर्ने हो भने यसलाई काठमाडौँसँग दाँज्ने मिल्दैन । धेरै मानिसहरू यहाँ रहेको त्रिभुवन विश्वविद्यालयले गर्दा कीर्तिपुरलाई चिन्छन् । हुन पनि नेपालका विभिन्न जिल्ला लगायत विदेशबाट पनि मानिसहरू उच्च शिक्षाका लागि यहाँ ओइरिन्छन् । तर स्थानीय व्यक्तिहरूले शैक्षिक प्रगति खासै गर्न सकेका छैनन् । त्यसैले विश्वविद्यालय आफ्नो आँगनमा भए पनि शैक्षिक हिसाबले पछि परेको कीर्तिपुरलाई धेरै व्यक्तिहरूले बत्तीमुनिको अँध्यारोको संज्ञा दिएको धेरैपल्ट मैले सुनेको छु । त्रिभुवन विश्वविद्यालय यहाँ भएकोले स्थानीयबासीले केके पाए, केके गुमाए, यो अध्ययनको विषय हो । यहाँ यसको चर्चा गर्ने मेरो उद्देश्य होइन । मलाई मेरो रेडियो श्रवणको अनुभव बाँड्नुछ, यहाँ ।

रेडियो मैले कहिलेदेखि सुन्न थालें, यकिन गरी भन्न गाहो छ। बुवाका अनुसार २०३६ सालमै उहाँले रु. ७५० मा जापानी रेडियो 'फिलिप्स' किन्नुभएको थियो। हुन त २०११ या योभन्दा अगाडि नै कीर्तिपुरमा रेडियो आइसकेको थियो रे। दूरसञ्चार संस्थानका पूर्व कर्मचारी ८० वर्षीय रामबहादुर राजभण्डारीले मलाई जानकारी दिएअनुसार २०११ सालमै उनले रु. ७०० मा 'फिल्को' रेडियो किनेका थिए। कीर्तिपुर भेगमै त्यस बेला उनीसँग र पाँगामा अर्को एकजना मान्छेसँग मात्र रेडियो थियो भन्ने जानकारी पनि दिए उनले। पाँगामा ती अर्का व्यक्तिले कहिले रेडियो किनेका हुन् भन्नेबारे उनलाई पनि केही जानकारी रहेनछ। रामबहादुरले २०१३ सालमा बिजुली आइपुग्दा त्यस रेडियोलाई बेचेर अर्कै नयाँ रेडियो किनेका थिए रे। उनका अनुसार सन् १९४८ मा भारतमा महात्मा गान्धीको हत्या हुँदा काठमाडौँका एक मित्रको घरमा उनले कुनै भारतीय रेडियो स्टेसनबाट गान्धीको अन्त्येष्टिको प्रत्यक्ष प्रसारण सुनेका थिए। यस घटनाले उनलाई रेडियो किन्न हौस्याएको थियो।

म मेरो घरमा भएको रेडियोको कुरा गर्दै थिएँ। मेरो बुवा हिन्दी फिल्मी गीतको सौखिन हुनुहुन्थ्यो। त्यसैले यस्ता गीतहरू सुन्न नै उहाँले रेडियो किन्नुभएको थियो। उहाँलाई रेडियो सिलोनदेखि विविध भारतीयसम्म सुन्नुपर्ने। त्यसैले बुवा आफ्नो काममा नगाएसम्म र बेलुकी घर फर्केपछि रेडियो बजिरहन्थ्यो।

विहान सबैदेखि बुवा धार्मिक कार्यक्रम सुन्नुहुन्थ्यो। विशेष गरी माघ महिनामा सबैरै प्रसारण हुने श्री स्वस्थानी ब्रत कथा हामी (बुवा, बहिनी र म) रुचिपूर्वक सुन्थौँ। आमालाई भने रेडियोमा त्यति चासो थिएन र अहिले पनि छैन। त्यसपछि बुवा अल इण्डिया रेडियोमा हिन्दी फिल्मी अनुरोध गीतहरू सुन्नुहुन्थ्यो। समाचारमा उहाँको कम चाख थियो। २०४६ अगाडिदेखि नै मैले आफैले रेडियो बजाउन र बन्द गर्न थालेको थिएँ। म रेडियो सुन्दै 'होमवर्क' गर्थेँ। बुवा सिक्कीको काम गर्नुहुन्थ्यो। उहाँ आफ्नो कामबाट नफर्क्येजेलसम्म रेडियो नेपालबाट जुनसुकै कार्यक्रम आओस्, म सुन्थेँ। बाल कार्यक्रम, कृषि कार्यक्रम, वैकिड कार्यक्रम, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यक्रम, खेलकुद कार्यक्रम आदि। विशेष गरी कृषि कार्यक्रमको 'जेटिए र बूढी आमैको गन्थन' ले मलाई तान्थ्यो।

२०४६ सालमा जनआन्दोलन हुँदा म पाँच कक्षामा पढ्दै थिएँ। प्रजातन्त्र आएपछि मलाई याद छ, हाम्रो सामाजिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा रहेको पञ्चायत भन्ने पाठ नपढाई त्यसको सट्टा सर आफैले प्रजातन्त्रबारे पढाउनु भएको थियो। जनआन्दोलनपूर्व मेरो एकजना मित्रको घर जाँदाखेरि उनले आफ्नो रेडियोमा पुलिसहरूले कुरा गरेको सुन्न मिल्छ भनेका थिए। त्यसै बेला आफ्नो रेडियोलाई

त्यही ब्याण्डमा राखेर मलाई पुलिसहरूको कुरा सुनाउने असफल प्रयास पनि गरेका थिए । त्यस बेला केही नबुझे पनि पछि थाहा भयो, त्यो एफएम रेडियो रहेछ । त्यसताका गोप्य रूपमा यसरी एफएम सुनेर नै धेरै मान्छेहरूले प्रहरीले कहाँ छापा माउँछ, भन्ने पूर्वजानकारी राख्थे र प्रहरीका त्यस्ता कारवाहीहरू विफल पार्थे भन्ने पनि सुनिन्थ्यो ।

२०४८ सालतिर घरमा टिभी आएपछि रेडियोको धेरै समय यसले खोस्यो । अब म टिभी हेर्दै होमवर्क गर्ने भएँ । यसले विहानबेलुकी नियमित रूपमा रेडियो सुन्ने मेरो कार्यतालिकामा बाधा पुऱ्यायो । भन् घरमा टिभीको आगमनको एकदुई वर्षमै डिस एन्टेनाको लाइन जडान भएपछि, रेडियो सुन्ने मेरो समय भन् कम भयो । हिन्दी फिल्महरू हेर्ने बानी बस्यो । तर त्यसको दुई वर्षपछि नै डिस एन्टेनाको लाइन आउन छोड्यो । आफूलाई भने पर्नु पिर पऱ्यो । हिन्दी फिल्मी गीत सुन्ने र फिल्म हेर्ने नसा लागिस्केको थियो । त्यसैले मैले पुनः रेडियोको मिडियमवेभ र सर्टवेभ ब्याण्डहरू घुमाउन थालें । त्यसै बेला मैले आकाशवाणीको पञ्चरङ्गी कार्यक्रम विविध भारतीको स्टेसन फेला पारें । अरू स्टेसन जस्तो प्रस्ट नभई कम्पित स्वरमा यसले पुराना, नयाँ हिन्दी फिल्मी गीतहरू दिइरहन्थ्यो । अब म धेरैजसो यही रेडियो सुन्ने भएँ ।

फिल्मका बारेमा त्यसताका मैले नियमित सुनेको कार्यक्रम थियो— विविध भारतीको *पिटारा कार्यक्रम* । यो कार्यक्रम हरेक दिन दिउँसो ४:१५ देखि ५:१५ सम्म प्रसारण गरिन्थ्यो जुन अद्यापि यथावत् छ । त्यसैअन्तर्गत हरेक शुक्रवार प्रसारण हुने *वाइसकोप कि बातेंमा* सँगै कुनै एक हिन्दी फिल्मको जानकारी दिइन्थ्यो र बीचबीचमा 'साउण्ड ट्र्याक' पनि बजाइन्थ्यो । यसै कार्यक्रमबाट मैले *दो विगा जमिन, साहब बेबी और गुलाम, आक्रोश* जस्ता नाम चलेका धेरै हिन्दी फिल्महरूको जानकारी पाएको थिएँ । त्यस्तै ४:१५ भन्दा अगाडि सधैं यस स्टेसनले नाटक दिन्थ्यो । ती नाटकहरू धेरैजसो विश्वका विभिन्न भाषा लगायत भारतकै अन्य भाषाबाट अनुवाद गरिएका हुन्थे ।

२०५१ सालतिर केबुल लाइन जडान गरेपछि डिस एन्टेनाको लाइनमा भन्दा आठनौओटा बढी च्यानलहरू आउँथे । अब फेरि रेडियो कार्यक्रमका लागि मसँग अति नै कम समय हुने भयो । भन् कक्षा आठदेखि नै स्कूल छुट्टीपछि पनि अनिवार्य रूपमा कोचिङ् जानुपर्ने बाध्यता आइपऱ्यो । यसकारण म बढी व्यस्त हुन थालें र शनिवारमात्र मैले मजाले रेडियो सुन्न पाउने भएँ । अरू दिन समय मिलाएर र छानेर मात्र कार्यक्रमहरू सुन्न सक्ने भएँ । ती छानेर सुन्ने कार्यक्रममध्ये विहीवार बेलुकी ८:१५ देखि बज्ने *दिन प्रतिदिन* कार्यक्रम नियमितजसो सुन्थेँ ।

यस कार्यक्रममा समसामयिक सामाजिक विषयहरूलाई नाटकीय ढङ्गले व्यङ्ग्य गरी प्रसारण गरिन्थ्यो । यसै कार्यक्रममा मैले पहिलोपल्ट सुरवीर पण्डित, जीतु नेपाल, दमन रूपाखेतीको नाम सुनेको थिएँ । खासगरी सुरवीर पण्डित मलाई औधी मन पर्थ्यो । यसै कार्यक्रमका लागि हाम्रो स्कूलमा नेपाली पढाउने गुरु गणेश भट्टराईले एउटा नाटक पठाउनु भएको थियो जुन प्रसारण भएको भोलिपल्ट मैले उहाँसँग त्यस नाटकबारे कुरा गरेको थिएँ ।

नाटकमा मेरो विशेष रुचि थियो । शनिबारको नाटक म नियमित रूपमा सुन्थेँ । नेपाल टेलिभिजनबाट दिउँसो दुई बजेपछि मात्र फिल्म प्रसारण हुने र नाटक भने दिउँसो साढेएकदेखि दुई बजेसम्म आउने भएकाले मैले रेडियो नाटक छोड्नु परेन । तर एउटै नाटक पुनः प्रसारण गरिँदा मलाई नरमाइलो लाग्थ्यो । यस कुरालाई मैले २०५७ सालमा चलचित्रसम्बन्धी एउटा कार्यक्रममा भेट हुँदा मदनदास श्रेष्ठसँग राखेको थिएँ । त्यस बेला उनले नेपालमा नाटक लेख्ने मान्छे धेरै कम रहेको जानकारी दिएका थिए ।

विभिन्न चाडपर्व र विशेष उत्सवका अवसरमा पनि रेडियो नेपालले नाटक प्रसारण गर्थ्यो । यस्तै एउटा नाटकले लिएको विषयवस्तु मलाई चित्त बुझेको थिएन । नाटकको कथाअनुसार घरमा अरू मानिस नहुँदा रजस्वला भएकी एक महिलाले आफ्नो खेतमा काम गर्ने खेतालाहरूलाई खाजा पकाई खुवाइन् । यसले गर्दा अर्को जन्ममा ती महिला कुकुरी र उनको लोग्ने चाहिँ गोरु भएर दुःख पाए । यस नाटकले विज्ञानविपरीत सन्देश दिएकाले मलाई वाहियात लागेको थियो । यो नाटक यस्तै उत्सवमा प्रसारण भएको थियो या शनिबारकै दिन, मलाई यकिन भएन ।

२०५२ सालताका कुलेश्वरका एक साथीकहाँ जाँदाखेरि रेडियोमा अङ्ग्रेजी गीतको 'काउन्ट डाउन' सुनेँ । साथीले मलाई 'यो एफएम प्रसारण हो' भने । त्यस बेला मलाई यो कुनै नयाँ रेडियो स्टेसन जस्तो लागेर होला, घरको रेडियोमा त्यस स्टेसनलाई खोजेँ, तर पाइनेँ । यसै खोजका क्रममा बरु मैले *वीवीसी, भ्वाइस अफ अमेरिका* जस्ता अङ्ग्रेजी भाषी प्रसारणहरू भेट्टाएँ । त्यस बेला मैले कुन स्टेसन, कुन ठाउँमा, कुन ब्याण्डमा आउँछ भन्ने सानो सूची नै बनाएको थिएँ । तर ती प्रसारणहरू विभिन्न समयअनुसार वेगलावेग्लै ब्याण्डमा बग्ने हुँदा त्यस सूचीले मलाई त्यति सहयोग गरेन । यसै क्रममा मैले केही स्टेसनबाट कथा वाचन गरेको पनि सुनेँ । मनमोहक वाचन शैली सुनेर मलाई औधी खुशी लागेको थियो । मेरो रेडियोले एफएम प्रसारण नटिप्ने कुरा पछि मात्र थाहा पाएँ ।

आखिरमा घरमा एफएम रेडियो पनि आइपुग्यो २०५४ सालतिर । त्यस रेडियोले मलाई राती अवेरसम्म जागा बस्न सघायो । रेडियो सुन्दै हिसाब हल गर्ने मैले बानी बसालेको थिए । त्यस ताका राती दस बजेपछि नेपाल भाषाको कार्यक्रम आउँथ्यो । त्यस कार्यक्रमले काठमाडौँका नेवार वर्गमा नेपाल भाषा बोल्ने र नेवार लिपीहरू सिक्ने लहर नै ल्याएको थियो । नेपाल भाषाका विभिन्न गतिविधिहरू, पुरानो र नयाँ नेवारी गीतहरूको जानकारी मैले यसै कार्यक्रमबाट पाएको हुँ । एफएमले नै मलाई पुराना नेपाली गीतहरूसँग परिचित गराएको हो । शनिवार बज्ने *सम्भनाको कोसेली* म नियमितजसो सुन्थेँ । त्यसकै माध्यमले मैले बच्चु कैलाश, उषा मङ्गेशकर जस्ता पुराना गायक गायिकाहरूलाई चिनेको हुँ ।

२०५४ सालमा एसएलसी परीक्षा दिएपछि मैले रेडियोमा समाचार सुन्न थालेँ त्यो पनि ज्यादै कम मात्र । योभन्दा अगाडि मलाई समाचारमा चाखै थिएन । विस्तारै पत्रपत्रिका पनि पढ्न थालेँ । एसएलसी दिने भएपछि मात्र मैले पत्रिका किन्न थालेको हुँ । विशेष गरी म भारतीय पत्रिका *विज्डम* पढ्थेँ र कुनै शनिवार *कान्तिपुर* या *गोरखापत्र* पनि किन्थेँ । दैनिक पत्रिकामा पनि प्रथम पृष्ठको समाचारभन्दा शनिवारमात्र निस्कने थप पृष्ठहरूले मेरो मन तान्थे ।

रेडियो समाचार सुन्नुपछि भन्ने सोच मेरो दिमागमा त्यस बेला कहिले आएन । तर आज सम्झँदा मेरो यस बानीले मलाई धेरै बेफाइदा गरेभैँ लाग्छ । एक त त्यस बेलाका हरेक राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय घटनाहरू मैले पढेर वा अरूबाट सुनेर मात्र थाहा हुने भयो । सायद त्यसै कारण मलाई नेपालकै वारेमा पनि अति कम जानकारी भएभैँ लाग्छ । समाचार कम सुन्ने यस्तो बानी मेरो मात्र हो कि अरूको पनि यस्तै हुन्थ्यो खोइ कुनि ? सायद मलाई घरको वातावरणले पनि बढी प्रभाव पारेको हुन सक्छ । बुवाले कहिल्यै समाचार सुनेको नदेखेकाले पनि मलाई समाचारप्रति ठूलो आकर्षण नभएको होला । अर्को कुरा, समसामयिक विषयको जानकारी राख्नुपछि भन्ने ज्ञान मैले पढाइको सिलसिलामा पनि पाउन सकिनँ ।

रेडियोसँगको मेरो सङ्गत अहिले पनि जारी छ र मलाई हाम्रो मित्रतामा अब्ब बढी निखार आएभैँ लाग्छ, भन्नु गाढा भएभैँ लाग्छ अचेल । टिभीभन्दा रेडियोले नै मेरो बढी समय पाएको छ । सधैं विहान आँखा खुल्नासाथ म रेडियो नै खोल्छु र देशविदेशको हालखबर थाहा पाउने प्रयास गर्छु ।